

tır. Ancak mümkünse mola sırasında kılmak daha uygundur. Dört mezhebe göre imkân dahilinde olması sebebiyle gemide farz namaz kılan kimsenin bütün namaz boyunca kibleye yönelmesi gerekir. Gemi döndükçe namaz kılan kimse de yönünü kibleye doğru sabit tutmak için döner.

Hz. Peygamber'in uygulamasından hareketle fakihler, yolculuk sırasında herhangi bir özür bulunmasa da binek üzerinde kibleden başka tarafa yönelerek ima ile nâfile namaz (farz dışındaki sünnetler ve vitir dahil) kılınabileceği hususunda görüş birliği içindedir. Şâfiîler ve bazı Hanbelîler, yaya yolcuların da kibleye yönelerek başladıktan sonra bu şekilde nâfile namaz kılacaklarını belirtirler. Ayrıca diğer üç mezhebin aksine Mâlikîler, ancak namazın kısa şekliyle kılınabileceği (kasr) bir yolculukta bunun yapılabileceği görüşündedir.

Kibleye yönelmek namaz dışında diğer bazı ibadetler veya ibadet anlamı taşıyan davranışlarda da söz konusudur. Hatta bazı âlimler bunu, "Aksine delil bulunmadıkça her taatte kibleye dönülür" şeklinde bir kural olarak ifade etmişlerdir (Şemseddin İbn Müflih, I, 152). Hz. Peygamber'in ve sahâbenin uygulamaları ile tavsiyelerinden hareketle ezan, ikâmet, dua, abdest, teyemmüm, Kur'an okuma, zemzem suyu içme, uyuma, hayvan kesme sırasında kibleye yönelme ve ayrıca ölmek üzere olan kimseyi kibleye doğru çevirmek ve ölüyü kibleye yönelik olarak gömmek müstehap kabul edilmiştir. Gerek namazla ilgisi gerekse başlı başına dinî bir sembol olması sebebiyle ezan sırasında kibleye yönelmek özellikle önem taşımakta, bu sırada kibleye yönelmemek mütevâtir sünneti terkten dolayı mekruh kabul edilmektedir. Ancak sesin daha iyi duyulabilmesi için belli durumlarda sağa sola yönelmek veya minarede dönmek meşrû sayılmıştır.

Açık arazide tuvalet ihtiyacı giderilirken kibleye ön veya arkanın dönülmesini fakihlerin çoğunluğunun câiz görmemesi, İmam Mâlikî ve Şâfiî'nin kapalı mekânda bulunulduğunda, Ahmed b. Hanbelî'nin ise iki durumda da câiz görmesi, bu konuda birbirleriyle çelişen hadis rivayetlerinin birbirini dışlamadığını (Buhârî, "Vuđû", 14; Müslim, "Tahâret", 57, 59-60, 62; İbn Mâce, "Tahâret", 17-18) ve bunlarla ilgili yorumların farklılığından kaynaklanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

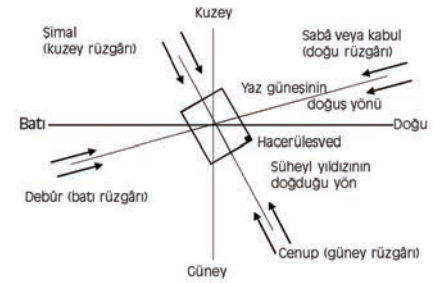
Wensinck, *el-Mu'cem*, "kbl" md.; a.m.f., "Kibla", *EP* (İng.), V, 82-83; *Müsned*, III, 24; Buhârî, "Şalât", 28, 31-32, "Tefsir", 14, 16-18, "Vuđû", 14; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 132, "Mesâcid", 11-13, "Tahâret", 57, 59-60, 62; Ebü Dâvûd, "Şalât", 22; İbn Mâce, "Tahâret", 17-18; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân* (nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979, I, 143-149; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 439-440; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 241-243; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), I, 399-403; II, 2-21; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 107-110, 117-121; Fahreddin er-Râzî, *Mefâihü'l-gayb*, IV, 18-19, 90-140; XVII, 147-148; İbn Kudâme, *el-Muğni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki - Abdülfettâh M. el-Hulv), Kahire 1412/1992, II, 92-121; Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî, *el-'Aziz şerhu'l-Veciz* (nşr. Ali M. Muavvaz - Âdil Ahmed Abdümevcûd), Beyrut 1417/1997, I, 428-459; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 79-83, 148-163; VIII, 371; Nevevî, *Şerhu Müslim*, V, 8-11; Karâfî, *ez-Zahire* (nşr. Saïd Arâb), Beyrut 1994, II, 113-134; İbn Seyyidünâs, *'Uyûnü'l-eşer* (nşr. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî - Muhyiddin Müstû), Medine 1413/1992, I, 363-372; Şemseddin İbn Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'* (nşr. Abdüssestâr Ahmed Ferrâc), Beyrut 1405/1985, I, 152, 380-389; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), I, 166-170; III, 52-64; XVII, 24-27; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, III, 537-544; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 142-147; Buhûfî, *Keşşâfü'l-kınâ'* (nşr. M. Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1997, I, 281-291; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Kahire 1328, I, 222-230; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, II, 185-193; a.m.f., *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1403/1983, I, 150-158; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), I, 427-436; Elmâlî, *Hak Dini*, I, 477, 521-540; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, III, 472-475; J. Burton, *The Sources of Islamic Law*, Edinburgh 1990, s. 173-183; S. M. Zwemer, "Return to the Old Qibla", *MW*, XXVII (1968), s. 13-19; Akbar Masih, "Quibla and Namaz", *The Bulletin*, I/3, Hyderabad 1978, s. 14-23; Bill A. Musk, "Muslim Qiblah Orientation: Toward and Beyond Mecca", a.e., IX/1-2 (1986), s. 36-53; Shimon Shtober, "Lâ Yajüz an Yakûn fi al-'Âlam li-İllâhî Qiblatayn: Judeo-Islamic Polemics Concerning the Qibla (625-1010)", *Medieval Encounters*, V/1, Leiden 1999, s. 85-98; "İstikbâl", *Mo.F*, IV, 61-77; Ahmet Önkâl, "Berâ b. Ma'rûr", *DİA*, V, 470.

▲ AHMET ÖZEL

Kible Tayini. Namaz kılarken Kâbe'ye yönelmek farz olduğundan kiblenin tayini büyük önem taşır. Bu sebeple İslâm astronomlarının çoğu konu üzerinde çalışmış, hazırlanan zîc, usturlâb ve rubu' tahatlarına kible cetvelleri eklenmiştir. Kible tayini genelde pratik ve bilimsel metotlarla olmak üzere ikiye ayrılır.

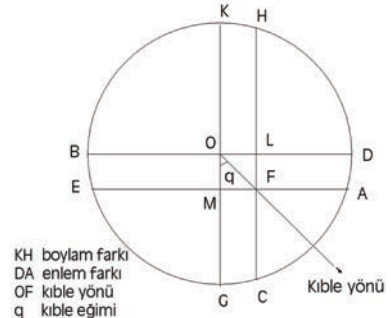
1. Pratik Metotlarla Kible Tayini. Kaynaklarda güneş, yıldızlar ve rüzgâr yardımıyla kiblenin nasıl bulunacağına dair çeşitli bilgiler yer almakta ve bunların geleneksel-folklorik nitelikte olduğu görülmektedir. Astronomi kitaplarından çok dua mecmualarıyla tarihî ve coğrafi eser-

lerde rastlanan bu bilgiler genellikle gündüzleri güneşin doğuşu veya batışıyla, geceleri ise bazı yıldızların bulunduğu noktalarla ilgilidir. Meselâ Afrika'nın kuzeybatısında geceyle gündüzün eşit olduğu günlerde güneşin doğduğu, Yemen'de kutup yıldızının bulunduğu, Suriye'de Süheyl (Canopus) yıldızının doğduğu, Irak'ta kış ortasında güneş battığı ve Hindistan'da geceyle gündüzün eşit olduğu günlerde güneşin battığı yönler kabledir. Yine kaynaklarda yer alan bazı şekillerde de rüzgârlara göre kible tayini yapıldığı görülmektedir.

2. Bilimsel Metotlarla Kible Tayini. Bilimsel metotların en basiti Mekke merkezli haritalardan faydalanmaktır. Bir usturlâb gibi tahta üzerine çizilen bu tip haritalarda Mekke dünyanın merkezi olarak gösterilmekte ve ortasından buraya tesbit edilen hareketli bir ibre yardımıyla (döndürülmek suretiyle) istenilen yerin kiblesi kolaylıkla bulunabilmektedir.

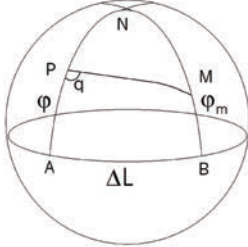
Oldukça basit bir usul de coğrafi koordinatlar yardımıyla kible tayinidir. Önce kiblesi araştırılan yerin boylam ve enlemi belirlenir, ardından bir daire ve bu dairenin kuzey-güney (KG) ve doğu-batı (DB) çapları çizilir. Çaplar üzerinde merkezden itibaren doğruya doğru söz konusu yerle Mekke'nin boylam ve güneye doğru enlem farkları alınıp bu noktalardan çaplara paralel birer çizgi çekilir. Paralel çizgilerin kesiştiği nokta ile merkez birleştirildiğinde elde edilen doğru kibleyi gösterir.

Bu yöntem Bettânî, Ebü'l-Hasan İbn Yunus, Ali Şah el-Buhârî el-Müneccim, Ali Kuşçu ve Mîrim Çelebi gibi âlimler tarafından kullanılmıştır. Pratik metotlarla

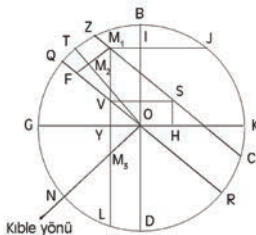
ve nisbeten bu usulle de yapılan kible tayinleri ancak yaklaşık bir yön belirleyebilmekte, asıl kesin çözüme ise trigonometrik hesaplarla ulaşılabilmektedir.

Matematiksel ifade ile herhangi bir yerin kiblesi, Mekke ile o yerin enlem ve boylamlarının trigonometrik fonksiyonudur.

Şekildeki P herhangi bir yeri, M Mekke'yi, N kuzey kutbunu ve AB ekvatoru gösterebilir. P ve M'den geçen meridyenler sırasıyla NPA ve NMB'dir. Matematiksel terimlerle P'ye göre kible P ve M boyunca çizilen hat ile tanımlanır. PM hattı ile NPA meridyeni arasındaki açı φ bulunulan yerin enlemini (PA yayı), φ_m Mekke'nin enlemini (MB yayı) ve ΔL de boylamlar arasındaki farkı (AB yayı) gösterir. Bu durumda φ açısı φ, φ_m ve ΔL'nin bir fonksiyonudur ve küresel trigonometri ile tesbit edilir. Buna göre modern formül şöyledir: $q = \cot^{-1} \frac{\sin \varphi \cos \Delta L - \cos \varphi \tan \varphi_m}{\sin \Delta L}$ İslâm astronomları tarafından verilmiş olan çözümler bu değere çok yakındır.

Kible yönünün tayini için kesin çözümlerin genelde trigonometri ağırlıklı olmasına karşılık bazı astronomlar çözümlerinde Menelaus teoremini kullanmışlardır. Bunlardan Bîrûnî, *Tahdîdü nihâyâtî'l-emâkin* adlı eserinde diğerlerinden farklı bir metod önermekte ve önerdiği ilginç çözüm küresel trigonometri alanında İslâm bilim adamlarının ne kadar ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Bîrûnî'nin yöntemi dört yardımcı yay ile (θ₁, θ₂, θ₃, θ₄) q değerinin bulunmasıdır. θ₁ gündüz daireesine olan uzaklık yayı, θ₂ Mekke'nin ufkuna göre düzeltilmiş bölgesel enlem, θ₃ enlem düzeltimi, θ₄ iki yer arasındaki mesafedir. Buna göre θ₁ = sin ΔL cos θ_m, θ₂ = $\frac{\sin \theta_m}{\cos \theta_1}$, θ₃ = j - θ₂, θ₄ = cos θ₃ cos θ₁ olur ve buradan q şu formülle bulunur: $\sin q = \frac{\sin \theta_1 \cos \theta_4}{\sin \theta_3}$

Şekilde Z, kiblesi bulunacak yerin zeniti (baş ucu) ve SZPN meridyeni, P kutup, M Mekke'nin zeniti, GLJ ufuk, MPL Mekke'nin meridyeni, ZMK M'nin yükseklik daire, MHJ kutbu P olan büyük daire, PN = φ, PL = φ_m ve ∠MPZ = ΔL'dir; bulunmak istenen ise SK = q'dur. Menelaus teoremi yardımıyla aşağıdaki eşitlik elde edilir: $\frac{\sin MP}{\sin MH} = \frac{\sin \angle MHP}{\sin \angle MPH}$ yani $\frac{\cos \varphi_m}{\cos \angle F} = \frac{\sin 90^\circ}{\sin \Delta L}$ Burada ∠F bilinir. θ₁, ∠F açısının tamlayanıdır. Böylece eşitlik $\frac{\sin \angle F}{\sin \angle PLF} = \frac{\sin PL}{\sin PF}$ yani $\frac{\cos \theta_1}{\sin 90^\circ} = \frac{\sin \varphi_m}{\sin PF}$ haline gelir. PF bilinir θ₂ = PF'dir. FN = PN - PF = φ - θ₂ olduğundan θ₃, FN'yi verir. Yine Menelaus teoreminden aşağıdaki oranlar elde edilir: $\frac{\sin FZ}{\cos \angle G} = \frac{\sin HF}{\sin HJ}$ yani $\frac{\cos \theta_4}{\cos \angle G} = \frac{\sin 90^\circ}{\sin HJ}$ ve $\frac{\sin \angle G}{\sin \angle F} = \frac{\sin FN}{\sin GN}$ yani $\frac{\sin \theta_4}{\cos \theta_1} = \frac{\sin \theta_3}{\sin GN}$ ve buradan q = SK = 90° - GN olarak bulunur.

Kible tayini konusunda Şemseddin el-Halîfî'nin (ö. 800/1397 [?]) yaptığı çalışma da büyük önem taşımaktadır. Halîfî, 10°'den 56°'ye kadar φ'nin ve 1°'den 60°'ye kadar ΔL'nin her derecesi için q (φ, φ_m, ΔL) değerini ölçerek bir tablo hazırlamıştır. Bu tabloyu nasıl oluşturduğundan bahsetmez; ancak tabloyu vermeden önce Hasan b. Ali el-Merrâkûşî'nin (ö. 660/1262 [?]) metodunun uygunluğundan söz eder. Bu yöneme göre önce $\sinh = \sin(\varphi + \varphi_m) - \text{Vers} \Delta L \frac{\cos \varphi_m \cos \varphi}{R^3}$ bulunur, sonra aşağıdaki formül yardımıyla q değeri tesbit edilir:

XVI. yüzyılda yapılan bir deniz atlasında kible diyagramı (Paris Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 2278)

$$q = \arccos \left\{ \frac{R \left[\frac{\sinh \tan \varphi}{R} - \frac{R \sin \delta}{\cos \varphi} \right]}{\cosh} \right\}$$

Halîfî bu formülle kırk dört önemli yer için kible tayini yapmış ve bunları tablolar halinde vermiştir.

Günümüzde pratik ve bilimsel metodların dışında -aslında bilimsel metodların pratik sonucu olarak- en kolay ve en hatasız kible tayini, namaz vakitlerini gösteren duvar takvimlerindeki "kible saati"nde gölgelerin uzandığı yöne dönmekle yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bîrûnî, *The Determination of the Coordinates of Cities* (trc. Jamil Ali), Beirut 1967, s. 12-13, 199, 241-263; J. B. Delambre, *Historie de l'astronomie du moyen âge*, Paris 1819, s. 57-60; L. A. Sédillot, *Prolégomènes des tables astronomiques d'Ouloug-Beg: Traduction et commentaire*, Paris 1853; E. S. Kennedy, *A Commentary upon Bîrûnî's Kitâb Tahdîd al-Amâkin*, Beyrut 1973, tür.yer.; G. Rudloff - A. Hochheim, "Die Astronomie des Mahmûd ibn Muhammed ibn 'Omar al-Çagmini", *ZDMG*, XLVII (1893), s. 213-275; C. Schoy, "Abhandlung des al-Hasan ibn al-Hasan ibn al-Haitam (Alhazen) über die Bestimmung der Richtung der Qibla", a.e., LXXV (1921), s. 242-253; a.m.f., "Abhandlung von al-Fadl b. Hatim al-Nairizi über die Richtung der Qibla", *SBAW* (1922), s. 55-68; a.m.f., "Kible", *IA*, VI, 668-671; D. A. King, "Ibn Yûnus' Very Useful Tables for Reckoning Time by the Sun", *Archive for History of Exact Science*, X, Heidelberg 1973, s. 342-394; a.m.f., "Al-Khalilî's Qibla Table", *JNES* (1975), s. 81-122; a.m.f., "Kibla", *EP* (Ing.), V, 83-88; a.m.f., "Astronomy and Islamic Society: Qibla, Gnomonics and Timekeeping", *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed), London 1996, I, 128-184; E. S. Kennedy - Y. Id., "A Letter of al-Bîrûnî: Habash al-Hâsib's Analemma for the Qibla", *Historia Mathematica*, I, California 1974, s. 3-11; E. M. Bruins, "Ptolemaic au Islamic Trigonometry: The Problem of Qibla", *MTUA*, IX/1-2 (1991), s. 45-68; Ahmad S. Dallal, "Ibn al-Haytham's Universal Solution for Finding the Direction of the Qibla", *Arabic Sciences and Philosophy*, V, Cambridge 1995, s. 145-193.

YAVUZ UNAT

KIBLE TAŞI

(bk. NAMAZGÂH).

KIBRIS

Akdeniz'in Sicilya ve Sardinya'dan sonra üçüncü büyük adası.

Adını en önemli yer altı zenginliklerinden olan bakır madeninden (Lat. cyprum / cuprum) alır. Doğu Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinde bulunan ada Türkiye kıyıların-